

DOKUMENTY W SPRAWIE POLITYKI AGRARNEJ RZĄDU POLSKIEGO
W WOJEWÓDZTWACH POŁUDNIOWO-WSCHODNICH W PRZEDDZIEŃ
WYBUCHU II WOJNY ŚWIATOWEJ

Ustawa o wykonaniu reformy rolnej z 28 grudnia 1925 r.¹ przewidywała, że o ile w drodze dobrowolnej sprzedaży w ciągu roku nie zostanie zrealizowany nakreślony uprzednio plan parcelacji wielkich majątków ziemskich, wówczas rząd ma prawo ustalić imienny wykaz posiadłości przeznaczonych do przymusowego wykupu. Wykaz taki ogłaszano na początku następnego roku w Dzienniku Ustaw RP. Obowiązujące normy prawne nie określały wytycznych, którymi miały się kierować władze przy ustalaniu wykazu imiennego. Było to zrozumiałe, gdyż należało przy tym uwzględnić wiele różnorodnych czynników, trudnych nieraz do przewidzenia. Rząd posiadał zatem swobodę decyzji, które majątki powinny przede wszystkim podlegać wykupowi.

W założeniu zasadniczymi motywami postępowania rządu miały być względy społeczne i gospodarcze. Na niektórych obszarach państwa należało jednakże mieć na uwadze również inne czynniki, a zwłaszcza strukturę narodowościową ludności.

Jak świadczą zachowane dokumenty², na początku 1939 r. rząd polski przystąpił do opracowania długofalowego i wielostronnego planu polonizacji województw południowo-wschodnich, zamieszkałych (oprócz zachodniej części województwa lwowskiego) w większości przez Ukraińców. Jednym z jego elementów było wykorzystywanie możliwości wynikających z ustawy o wykonaniu reformy rolnej. Zasadniczym celem tych posunięć było zwiększenie liczby ludności polskiej oraz umocnienie jej stanu posiadania, zwłaszcza na wsi. Posługiwano się przy tym różnymi dodatkowymi metodami. Tak np. uchwała Międzyministerialnej Komisji Emigracyjnej z 24 lutego 1938 r.³ nakazywała zahamowanie stałej emigracji ludności polskiej zamieszkałej w województwach południowo-wschodnich, natomiast popieranie wychodźstwa Ukraińców.

Powyższe koncepcje nie były faktami odosobnionymi, lecz stanowiły składową część polityki nacjonalizmu gospodarczego⁴, rozwijanej zwłaszcza w ostatnich latach przed wybuchem II wojny światowej, i wiązały się ze stopniowym narastaniem tendencji nacjonalistycznych w różnych dziedzinach polityki obozu sanacyjnego od 1936 r.

Prezentowane dokumenty (przechowywane w Archiwum Akt Nowych, zespół Prezydium Rady Ministrów teczka 148—159) zawierają wytyczne Ministerstwa Rol-

¹ DURP 1926 nr 1, poz. 1.

² AAN, PRM t. 148—264.

³ Ibidem, k. 17v.

⁴ Ogólną charakterystykę tych tendencji dał M. M. Drozdowski, *Polityka gospodarcza rządu polskiego 1936—1939*. Warszawa 1963, s. 87—88.

nictwa i Reform Rolnych w sprawie przygotowania wykazu imiennego majątków przeznaczonych do przymusowego wykupu w 1940 r. Sformułowania w nich użyte wystarczająco dokładnie charakteryzują cele polityki agrarnej rządu polskiego na obszarze województw południowo-wschodnich. Na plan pierwszy wysuwały się polityczne i wojskowe motywy parcelacji. Zalecano przymusowy wykup majątków potrzebnych dla wojska lub też stanowiących własność (albo dzierżawionych) przez osobę innej niż polska narodowości albo nie posiadające obywatelstwa polskiego. W praktyce dotyczyło to zwłaszcza Żydów, Rosjan i Ukraińców. Parcelowane ziemie miały być sprzedawane przede wszystkim osadnikom polskim, z pominięciem Ukraińców.

Na dodatkowy komentarz zasługuje fakt, że instrukcje Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych nakazywały parcelację majątków przede wszystkim w niektórych, wymienionych w dokumentach, powiatach. Można wśród nich wyróżnić trzy grupy.

Pierwsza z nich to powiaty o przeważającym odsetku ludności polskiej i wielkim przeludnieniu wsi. Należały do nich powiaty woj. lwowskiego (dziś w woj. rzeszowskim): tarnobrzeski, niżański, kolbuszowski, łańcucki, przeworski, rzeszowski, krośnieński i brzozowski. Parcelacja ziemi na tym obszarze miała przede wszystkim cele socjalne, czyli zmniejszenie przeludnienia wsi. Szła ona w parze z inwestycjami Centralnego Okręgu Przemysłowego i miała ułatwić złagodzenie sytuacji politycznej na wsi, w okolicach znanych ze szczególnie dotkliwej nędzy ludności wiejskiej.

Druga grupa powiatów przewidzianych do objęcia parcelacją to obszary, na których ludność polska stanowiła znaczną mniejszość mieszkańców lub nieznacznie wśród nich przeważała, albo też posiadała dość duży odsetek ogólnej powierzchni ziemi. Były to niemal wszystkie pozostałe powiaty. Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych widziało tam możliwości szybkiego zwiększenia liczby ludności polskiej i jej stanu posiadania w rolnictwie, tak by mogła stać się żywiołem dominującym nad Ukraińcami na wsi. Chodziło więc o tworzenie obszarów o możliwie znacznej przewadze Polaków, by rozczłonkować terytoria zamieszkałe przez Ukraińców.

Wreszcie trzecia grupa powiatów miała stosunkowo mniejszy odsetek ludności polskiej. Położone były one wzdłuż południowej granicy państwa. Należały do nich powiaty: leski (28,3% Polaków), turczański (26,3%), stryjski (23,1%), doliński (17,3%), kałuski (17,9%), nadwórniański (14,9%), kosowski (7,2%).⁵ Pismo skierowane do Urzędu Wojewódzkiego w Stanisławowie stwierdzało nawet wyraźnie, że w kilku wymienionych powiatach należy zwrócić uwagę przede wszystkim na obszary pograniczne. I w tym wypadku motywy instrukcji są zrozumiałe — chodziło o zwiększenie odsetka ludności polskiej w okolicach istotnych z punktu widzenia obrony całości terytorium państwa.

Teksty dokumentów podano w zasadzie w całości, opuszczając jedynie w piśmiech do Urzędów Wojewódzkich we Lwowie i Tarnopolu fragmenty początkowe

⁵ Odsetek ludności polskiej wg zestawień w AAN, PRM, t. 148—159, k. 14—15. Dane te — oparte na wynikach spisu ludności z 1931 r. — są niecisłe, wystarczają jednak dla ogólnej orientacji w rozmieszczeniu ludności polskiej. W rzeczywistości odsetek ludności polskiej kształtował się niżej, lecz dokładne jego ustalenie napotyka poważne trudności. Por. J. Tomaszewski, *The national structure of the working class in the south-eastern part of Poland (1918—1939)*. „Acta Poloniae Historica” 1968, t. 19.

i końcowe, identyczne z tekstem skierowanym do Urzędu Wojewódzkiego w Stanisławowie. Nazwisko A. Strzeszewskiego ustalono na podstawie częściowo wytartego podpisu maszynowego w dokumencie nr 4. Imiona i funkcje wystawcy i odbiorcy korespondencji określono przy pomocy „Rocznika Politycznego i Gospodarczego”, 1939. Tekst został podany zgodnie z przyjętymi zazwyczaj zasadami.

Wszystkie dokumenty znajdują się w teczce zatytułowanej przez Archiwum Akt Nowych „Sprawa planów parcelacji majątków ziemskich będących w posiadaniu mniejszości narodowych (spec. w województwach wschodnich) 1939 r.”. Nosi ona zarazem pierwotny tytuł kancelaryjny „Reforma rolna w Małopolsce Wschodniej” oraz starą sygnaturę 12; nieznaną ręką dopisała aa oraz trudno czytelne inicjały, zapewne WP. Na dokumencie nr 1 znajduje się pieczętka wpływu Prezydium Rady Ministrów z datą 1 maja 1939 oraz kilka trudnych do odczytania znaków wykonanych ołówkiem.

W teczce, oprócz publikowanych dokumentów, znajdują się także powielane zestawienia statystyczne, obrazujące strukturę narodowościową ludności i stan posiadania ziemi oraz notatki z konferencji w dniu 13 czerwca 1938, poświęconej opracowaniu wykazu imiennego majątków przeznaczonych do parcelacji na 1939 r. Pomijamy je ze względu na niski stopień dokładności danych liczbowych. Teczka nie zawiera natomiast korespondencji z innymi urzędami wojewódzkimi.

JERZY TOMASZEWSKI

Nr 1

1939 kwiecień 27. Pismo Feliksa Wolińskiego, naczelnika wydziału agrarnego w Ministerstwie Rolnictwa i Reform Rolnych, do Prezydium Rady Ministrów, na ręce Stanisława Paprockiego, urzędnika do zleceń w Biurze Prezydialnym, w sprawie wykazu imiennego na rok 1940 majątków położonych w województwach południowo-wschodnich.

Nawiązując do rozmowy z [planem] dyrektorem S[tanisławem] Paprockim Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych przesyła do wiadomości odpisy zarządzeń wydanych Urzędowi Wojewódzkim w Tarnopolu, Stanisławowie i Lwowie w sprawie wykazu imiennego na rok 1940 (art. 19 ustawy z dnia 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej).

Oryginał, maszynopis, k. 1.

Nr 2

1939 kwiecień 27. Pismo Adama Strzeszewskiego, dyrektora departamentu urzędzeń rolnych w Ministerstwie Rolnictwa i Reform Rolnych, do Urzędu Wojewódzkiego w Stanisławowie, w sprawie wykazu imiennego majątków na rok 1940. Tajne.

Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych prosi o przystąpienie do zbierania materiałów, niezbędnych dla ustalenia wykazu imiennego na

rok 1940 i o przedłożenie Ministerstwu w terminie do dnia 15 września rb. projektu tego wykazu na załączonych drukach¹.

Przy ustalaniu wykazu imiennego należy mieć na uwadze następujące nieruchomości ziemskie:

1. Majątki stanowiące własność osób ^anarodowości niepolskiej^a.
2. Majątki stanowiące własność osób ^anie posiadających obywatelstwa polskiego^a.
3. Majątki ^awydzierżawione osobom narodowości niepolskiej^a.
- 4^b. Majątki położone w powiecie stryjskim.
- 5^b. Majątki położone w powiatach dolińskim, kałuskim, nadwórniańskim i kosowskim (w szczególności ^bpas przygraniczny^b).
6. Majątki położone w powiatach stanisławowskim i kołomyjskim.
7. Inne majątki nie wymienione wyżej w punktach 1—6, a przede wszystkim majątki ^anadmiernie zadłużone i źle gospodarowane^a oraz majątki posiadające stosunkowo większą nadwyżkę parcelacyjną.

Sporządzony przez Urząd Wojewódzki wykaz winien zawierać ^cwszystkie^c majątki wymienione powyżej w punktach 1—6, o ile posiadają ^anadwyżki parcelacyjne^a, przy czym w stosunku do tych obiektów, których Urząd Wojewódzki nie będzie projektował do umieszczenia na wykazie imiennym, winna być w rubryce 27² zestawienia postawiona zamiast odpowiedniej liczby kreska (—), a w rubryce 28 winno być wyjaśnienie, dlaczego Urząd Wojewódzki nie uważa za wskazane umieszczenie danego majątku na wykazie.

Po wyczerpaniu wszystkich majątków z punktów 1 do 6 należy projektować do wykazu majątki z p[unktu] 7 tak, aby ogólny obszar projektowanego wykazu (suma liczb rubryki 27) wynosił ^bco najmniej 6000 ha^b.

Projektowane do wykazu imiennego obszary (rubr. 27) winny nadawać się na ^bcele parcelacyjne ^aprzede wszystkim^d pomiędzy ludność polską^b (miejscową lub osadniczą). W stosunku do majątków wymienionych w p[unktach] 4 i 5 należy mieć na uwadze ^bparcelację podmiejską i letniskową^b.

W poszczególnych pozycjach wykazu imiennego winny być zasadniczo umieszczone ^cwszystkie^c majątki położone na terenie województwa i stanowiące jednostkę w rozumieniu art. 4 i 6 ustawy o wykonaniu reformy rolnej³, z tym że dane odnośnie nieruchomości położonych w różnych powiatach województwa lub które stanowią własność różnych osób winny być w projekcie wykazu odpowiednio rozbite (dla każdego powiatu lub właściciela).

Kopia, maszynopis, k. 2—3.

^a—^a Podkreślono ołówkiem niebieskim.

^b—^b Podkreślono ołówkiem czerwonym.

^c—^c Podkreślenie maszynowe.

¹ Druków w teczce brak.

² Jak wynika z dalszego ciągu, w rubryce tej należało podać powierzchnię przewidzianą do parcelacji.

³ W art. 4. ustawa stwierdziła, że parcelacja obejmuje nadwyżki ziemi ponad określone minimum, przy czym pod uwagę bierze się użytki rolne na obszarze całego państwa, stanowiące własność jednej osoby lub współwłasność kilku osób. Art. 6 formułował prawo właściciela do zachowania własności obszaru w granicach norm wskazanych w art. 4.

Nr 3

1939 kwiecień 27. Pismo Adama Strzeszewskiego, dyrektora departamentu urzędzeń rolnych w Ministerstwie Rolnictwa i Reform Rolnych, do Urzędu Wojewódzkiego we Lwowie w sprawie wykazu imiennego majątków na rok 1940. Tajne.

(— —) *

Przy ustalaniu wykazu imiennego należy mieć na uwadze następującą kolejność:

1. Majątki położone w powiatach: tarnobrzeskim, nizańskim, kolbuszowskim, łańcuckim, przeworskim, rzeszowskim, krośnieńskim i brzozowskim.

2. Majątki, potrzebne ^bdla celów obrony Państwa^b (Butyny — powiatu żółkiewskiego, Wiszenka — powiatu gródeckiego, Maderówka — powiatu krośnieńskiego, Charzewice — powiatu tarnobrzeskiego, i Wola Mała — powiatu łańcuckiego), o ile możliwe będzie przeznaczenie do wykupu co najmniej takiego obszaru i w takich granicach, jakie są niezbędne dla ^bcelów wojskowych^b; w związku z tym Urząd Wojewódzki na podstawie ustalonych granic wyłączeń oraz granic nadwyżki parcelacyjnej w każdym z wymienionych wyżej majątków uprzednio, przed zaprojektowaniem go na wykaz, porozumie się ^{bz} dowódcą Okręgu Korpusu^b.

3. Majątki stanowiące ^bwłasność osób narodowości niepolskiej^b.

4. Majątki stanowiące własność osób nie posiadających ^bobywatelstwa polskiego^b.

5. Majątki ^bwydzierżawione osobom narodowości niepolskiej^b.

6. Majątki położone w powiatach: ^blwowskim^b (w szczególności w rejonie Szczerca) i ^bgródeckim^b.

7. Majątki położone w powiatach: ^bsanockim, leskim i turczańskim^b.

8. Majątki położone w powiatach: przemyskim, mościckim, rudeckim, bóbreckim ^ei drohobyckim^e.

9. Inne majątki, nie wymienione wyżej w punktach 1—8, a przede wszystkim majątki nadmiernie zadłużone i źle gospodarowane oraz majątki posiadające stosunkowo większą nadwyżkę parcelacyjną.

Sporządzony przez Urząd Wojewódzki wykaz winien zawierać ^cwszystkie^c majątki wymienione powyżej w punktach 1—8, o ile posiadają nadwyżki parcelacyjne, przy czym w stosunku do tych obiektów, których Urząd Wojewódzki nie będzie projektował do umieszczenia na wykazie imiennym, winna być w rubryce 27 zestawienia ²postawiona zamiast odpowiedniej liczby kreska (—), a w rubryce 28 winno być wyjaśnienie, dlaczego Urząd Wojewódzki nie uważa za wskazane umieszczenie danego majątku na wykazie.

Po wyczerpaniu wszystkich majątków z punktów 1 do 8 należy projektować do wykazu majątki z p[unktu] 9 tak, aby ogólny obszar projektowanego wykazu (suma liczb rubryki 27) wynosił co najmniej ^b10 000 ha^b.

^{d-d} Dopisano atramentem.

^{e-e} Dopisano na maszynie.

* Opuszczono fragment, identyczny z fragmentem pisma do Urzędu Wojewódzkiego w Staroślawowie.

Projektowane do wykazu imiennego obszary (rubr. 27) winny nadawać się na cele parcelacyjne ^dprzede wszystkim^d pomiędzy ^bludność polską^b (miejscową lub osadniczą); nie dotyczy to tych terenów, które zostają umieszczone na wykazie imiennym ze względów wyłącznie wojskowych (p[unkt] 2 niniejszego pisma).

(— —) *

Kopia, maszynopis, k. 4—6.

Nr 4

1939 kwiecień 27. Pismo Adama Strzeszewskiego, dyrektora departamentu urzędzeń rolnych w Ministerstwie Rolnictwa i Reform Rolnych, do Urzędu Wojewódzkiego w Tarnopolu, w sprawie wykazu imiennego majątków na rok 1940. Tajne.

(— —) *

Przy ustalaniu wykazu imiennego należy mieć na uwadze następującą kolejność:

1. Majątek ^fNiezanów^f — pow. kamienieckiego — o ile możliwe będzie przeznaczenie z tego majątku do wykupu co najmniej takiego obszaru i w takich granicach, jaki jest niezbędny dla celów wojskowych.

2. Majątki stanowiące własność ^bosób narodowości niepolskiej^b.

3. Majątki stanowiące ^bwłasność osób nie posiadających obywatelstwa polskiego^b.

4. Majątki ^bwydzierżawione osobom narodowości niepolskiej^b.

5. Majątki ^bpołożone w północno-wschodniej części powiatu zborowskiego^b (w szczególności w rejonie założciańskim i trościanieckim), ^bw zachodniej części powiatu tarnopolskiego i w północnej części powiatu trembowelskiego^b.

6. Majątki położone we wschodniej części powiatu podhajeckiego i we wschodniej części powiatu buczackiego.

7. Majątki położone w południowo-zachodniej części powiatu borszczowskiego, w powiecie zaleszczyckim (bez części zachodniej tego powiatu) i w części wschodniej powiatu brodzkiego.

8. Majątki położone w powiatach: ^bzłoczowskim i brzeżańskim^b.

9. Majątki położone w powiatach ^bzborowskim, tarnopolskim, trembowelskim, podhajeckim, buczackim i brodzkim^b w częściach powiatu nie wymienionych w p[unktach] 5, 6 i 7.

10. Majątki położone w powiatach ^bczortkowskim, kamioneckim i przemyślańskim^b.

11. Inne majątki, nie wymienione wyżej w punktach 1—10, a przede wszystkim majątki ^bnadmiernie zadłużone i źle gospodarowane^b oraz majątki posiadające stosunkowo większą nadwyżkę parcelacyjną.

Sporządzony przez Urząd Wojewódzki wykaz winien zawierać ^cwszystkie^c majątki wymienione wyżej w punktach 1—9, o ile posiadają nad-

f—f Wyraz napisany dużymi literami.

wyżki parcelacyjne, przy czym w stosunku do tych obiektów, których Urząd Wojewódzki nie będzie projektował do umieszczenia na wykazie imiennym, winna być w rubryce 27 zestawienia² postawiona zamiast odpowiedniej liczby kreska (—), a w rubryce 28 winno być wyjaśnienie. Dlaczego Urząd Wojewódzki nie uważa za wskazane umieszczenie danego majątku na wykazie. Ewentualne zaprojektowanie do wykazu imiennego majątku wskazanego w p[unkcie] 1 winno być uzgodnione z Dowództwem Okręgu Korpusu; zaliczenie danego majątku do p[unktu] 5, 6 lub 7 czy też do p[unktu] 9 winno być dokonane w porozumieniu z Inspektorem Armii we Lwowie (sprawy powyższe zostały omówione w Urzędzie Wojewódzkim w Tarnopolu w dniu 14 kwietnia 1939 r. przy udziale mjr. J. Wysoczańskiego z Inspektoratu Armii we Lwowie).

Po wyczerpaniu wszystkich majątków z punktów 1 do 10 należy projektować do wykazu majątku z p[unktu] 11 tak, by ogólny obszar projektowanego wykazu (suma liczb rubryki 27) wynosił co najmniej ^b19 000 ha^b.

(— —) *

Kopia, maszynopis, k. 7—9.